

DEVLET TEŞVİKLERİ VE ERZURUM'DA TARİHSEL BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ

M. Faruk ÇATAL^(*)

Özet: Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğundan günümüze kadar dönemin şartlarına uygun olarak çeşitli teşvikler verilmiş ve verilmektedir. Çalışmamızda muhasebe tarihi açısından önem arz ettiğini düşündüğümüz Osmanlı Padişahlarından IV. Mehmet'in (1642 –1693) Erzurum ilinden çeşitli vergi muafiyetleri sağlayan fermanın literature kazandırılması amaçlanmıştır. Bu fermanın özelliği Osmanlı tarihinde bilinen kalıcı olarak vergi muafiyeti sağlayan –şu ana kadar bilinen- tek fermanıdır ve bu muafiyeti alan tek il de Erzurum'dur.

Anahtar Kelimeler: Vergi Teşvikleri, Bölgesel Kalkınma, Muhasebe Tarihi, IV. Mehmet'in Fermanı

Abstract: Various incentives had been and have been given by Ottoman Empire appropriately according to the conditions of the period until present times during the historical process. In our study, it was aimed that IV. Mehmed's Imperial Edict which we considered to be very significant in terms of according history provided various tax free in Erzurum. The aspect of this Edict is the only edict knowhow as the first one, which provides permanent tax free in Ottoman history and Erzurum is first city that benefited from this tax free.

Key Words: Tax Incentives, Regional Development, Accounting History, IV. Mehmet's Imperial Edict

I. Giriş

İster tabii ve coğrafi, ister ekonomik veya fonksiyonel ya da sosyal anlamda olsun, tarihi gelişim süreci içerisinde ülke veya bölge bazında ekonomik gelişim farklı cereyan ettiği için bölgelerarası farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Kızıltan ve Ersungur, (2007), s.270).

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ve gelir dağılımı dengesizliklerinin azaltılması, toplumsal yapısının güçlendirilmesi için uygulanan çeşitli kamusal müdahale araçlardan biri de vergi teşvikleridir. Teşviklerin ekonomiye sağlayacağı olumlu katkıların yanında olumsuz yönlerinde olması, teşvikleri hem akademik alanda hemde uygulamacılar arasında tartışmalı bir konu haline getirmiştir. Türkiye açısından da Avrupa Birliği sürecinde teşvikler üzerinde önemle durulması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teşvik, bazı bölgelerin veya belli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha hızlı ve fazla gelişmesini sağlamak amacı ile devlet veya devletin kurumları tarafından verilen her türlü maddi veya maddi olmayan yardım, destek ve özendirme olarak da tanımlanmaktadır (Üzümcü ve Doğan, 2001, 299-318). Teşvik kavramı, OECD tarafından ise şu şekilde tanımlanmıştır. “bir yatırımın maliyetini veya potansiyel kârını etkileyerek veya yatırımla ilgili

^(*)Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Erzurum MYO

risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önlemleridir” (UNCTAD 1994, s. 290.). Bu anlamda teşvik uygulamaları, ekonomik istikrar ve büyüme gibi ekonomik amaçlar yanında bölgesel dengesizlikler, göç v.b. bazı sosyal amaçlar da gütmektedir (Acinöroğlu, 2009, ss.147-169).

Teşviklerin gerekliliği, fayda ve maliyetleri iktisadi literatürde sıkça tartışılan konulardan birisidir. Ancak, teşviklerin görece avantaj ve dezavantajları açık bir şekilde ortaya konulabilmiş değildir (UNCTAD, 2000, s. 11). Biz bu çalışmamızda teşviklerin gerekliliği veya etkinliği üzerinde durmaktan ziyade teşvikler hakkında bilgi verdikten sonra Osmanlı döneminde Erzurum iline kalıcı olarak sağlanan vergi muafiyetleri içeren Padişah fermanı tanıtılacaktır.

Devletin ekonomi politikası çerçevesinde bazı faaliyetleri desteklemesi konusunda geliştirdiği ve uyguladığı politikaların tarihi geçmişiyle ilgili detaylı ve güvenilir bilgiler olmamakla birlikte, teşviklerin tarihi sürecini verginin gelişimiyle birlikte değerlendirmek mümkündür. Devlet tarafından bazı faaliyetlerin vergiden muaf tutulması vergi sisteminin önemli bir unsuru olarak gelişmiştir. İlk toplumlarda bile, ekonomik ve güvenlik nedenleriyle üretilen bazı tarımsal ürünlerin ve sahip olunan hayvanların miktarını arttırmak amacıyla vergi muafiyetlerinin tanındığına ilişkin bilgilere, bir çok eski kaynaktan rastlanmaktadır (Duran(a), 2003, s.6). Bugünde hemen hemen her ülkede yatırımları özendirme amacıyla çeşitli teşvik programları uygulanmaktadır. Ülkemizde de gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren değişik amaçlarla bir çok teşvik aracı kullanılmıştır. Bu teşvikler ülke ekonomisinin gelişmesinde çeşitli yararlar sağlamıştır. Ülke ekonomisindeki hızlı gelişme beraberinde bölgesel dengesizlikleri de getirmiştir. Bu bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik uygulamaya koyulan teşvikler ise istenen başarıyı tam olarak sağlayadığı söylenemez.

II. Bölgesel Farklılıkların Giderilmesi Ve Teşvikler

Cumhuriyetin her döneminde bölgesel kalkınmaya yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış ve teşvik araçları kullanılmıştır. Bölgesel kalkınma kapsamında iller tespit edilmiş ve bu illere yönelik çeşitli teşvikler uygulanmıştır fakat bu kapsamdaki iller sürekli genişlemiş ve uygulanan politikalar başarıya ulaşmamıştır (Ünsaldı, 2006. s.122.) .

Teşvik Araçlarının Çeşitleri (Duran (a), 2003, s.27)

1. Aynı Teşvikler
 - Arsa-arazi tahsisi
 - Bina temini
2. Nakdi Teşvikler
 - * Karşılıksız
 - Hibeler

- Primler
- * Karşılıklı
- Uygun koşullu krediler (düşük faizli, uzun vadeli)

3. Vergi Teşvikleri

* Gelir ve Kurumlar Vergisi Teşvikleri

- Düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi
- Vergi muafiyeti
- Zarar mahsubu
- Hızlandırılmış amortisman
- Yatırım indirimi
- Bazı harcamaların vergiden düşülmesi (Sosyal güvenlik katkısı, istihdamla ilgili harcamalar, Reklam, tanıtım ve pazarlama, Sağlık harcamaları vb.)

- Vergi kredisi (finansman fonu)

* KDV Teşvikleri

- Sermaye mallarına KDV istisnası
- Gelişmemiş bölgelere ve/veya bazı ürünler düşük KDV oranı
- * Gümrük Vergisi Teşvikleri
- Makine-teçhizat, hammadde, parça ve yedek parça gibi sermaye mallarına gümrük muafiyeti
- Gümrük vergisi iadesi

4. Garanti ve Kefaletler

- Kredi garantileri
- Yüksek ticari risk taşıyan projelere kamu kaynaklı risk sermayesi katılımı
- Ekonomik ve ticari riskleri kapsayan ayrıcalıklı kamu sigortası (devalüasyon, politik karmaşa vb.)

5. Diğer Teşvikler

- Alt yapı hazırlanması
- Ucuz enerji desteği
- Yatırım öncesi hizmetler; finansman kaynakları, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, pazar araştırması, hammadde ve alt yapı durumu, üretim prosesi ve pazarlama teknikleri, eğitim, know-how veya kalite kontrol geliştirme teknikleri ile ilgili yardımlar
- Ayrıcalıklı kamusal anlaşmalar

Yukarıda yer alan araçlardan bazıları geçmiş dönemlerde uygulanıp yürürlükten kalkmıştır. Bazı araçlar genel uygulanırken (gümrük muafiyeti ve KDV desteği gibi) bazıları (FKK, arsa tahsisi, enerji desteği gibi), bölgesel, sektörel veya kesimlere göre kritere bağlı olarak uygulanmakta, diğer bazıları (hızlandırılmış amortisman, bazı harcamaların indirime tabi tutulması vb.) belgeye bağlı olmaksızın otomatik olarak uygulanmaktadır (Duran(b), 2003, s.6).

Türk teşvik sistemi bölgesel kalkınma amacına yönelik olarak yapılandırılmıştır. Nisbi olarak geri kalmış bölgelerin diğer bölgelere göre daha avantajlı teşvik araçlarıyla desteklenmesi, planlı dönemin başından bu yana uygulanmaktadır. Yatırım teşvik belgelerinin bölgesel dağılımı bölgelerin gelişmişlik düzeylerine uygun bir gelişme göstermiştir. Gelişmiş bölgeler daha fazla pay alırlarken, diğer bölgelerin payı düşük kalmıştır (Duran(b), 2003, s.41). Bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de görülmektedir. Genel olarak ülkenin Batı'sında yer alan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'ni görece olarak gelişmiş bölgeler olarak tanımlayabiliriz. Diğer yandan, özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri; gelir istihdam ve genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır (DPT, 2003, s.12) .

Tablo 1'den görüleceği gibi 2009 yılında verilen yatırım teşvik belgelerinin bölgeler itibari ile dağılımı incelendiğinde Erzurum'un içinde yer aldığı 4. Bölge en az belge alan ve teşviklerden en az yararlanan bölgedir. Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir, Kocaeli gibi gelişmiş illerimizin içinde yer aldığı 1. Bölge ise teşviklerden en fazla yararlanan bölgedir.

Tablo 1: 2009 Yılında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı

2009 Yılında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı			
	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (1000 TL.)	İstihdam (Kişi)
1. Bölge	884	8,791,312	29,012
2. Bölge	444	2,884,900	14,457
3. Bölge	728	5,512,360	21,342
4. Bölge	436	2,689,446	15,324
Toplam	2,492	19,878,018	80,135

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

III. Erzurum İline Vergi Muafiyeti Veren Osmanlı Fermanı

Erzurum'un merkezini oluşturan Lala Paşa camii Erzurum'daki ilk Osmanlı camiişidir. Lala Paşa Camii, Kitabesine göre 670 H. (1562-63) tarihlerinde yapılmıştır. Camii Kanuni Sultan Süleyman devrinde Erzurum Beylerbeyi olan Lala Abdülhakim Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bir hamam, muvakkıthane, şadırvan, sübyan mektebi gibi ilavelerle cami zamanla bir külliyyeye dönüşmüştür. Mimarı ise Mimarbaşı Koca Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelere göre caminin mimarı Mimar Sinan'dır. Ancak mimar Sinan bu yapının planlama, projelendirme ve kontrolü konusunda kesin sorumluluk taşımasına rağmen, yapımına bizzat nezaret etmeyip, kalfalarına verdiği direktifler doğrultusunda yapmıştır (Gündoğdu,1993, s.16).

Cami'de mihrap, son cemaat yeri, pencere alınlıkları gibi yerlerde çeşitli kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelerden, camii'nin son cemaat yerinde, giriş kapısı ile minare arasında yer alan mihrabiye'nin üstünde, boyutları değişik, birbirinin devamını ifadelerin yer aldığı üç ayrı mermer levha üzerine, dörelerden onaltı satır halinde yazdırılmış bir kitabe bulunmaktadır. Osmanlı sultanlarından IV. Mehmed tarafından yazdırılan bu kitabe, aynı zamanda Erzurum ve çevresindeki bazı vergilerin kaldırıldığını bildiren bir fermandır. Ferman sülüs hat ile ve dönemin Osmanlıcası ile yazılmıştır.

Resim 1: IV. Mehmed'in Erzurum'a Vergi Muafiyeti Veren Fermanı

III. 1. Fermanın Osmanlıca Okunuşu

Fermanın Osmanlıca okunuşu şu şekildedir (Gündoğdu, 1993, s.65.).

1. Ferman'ı cihan-ı muta-ı şehriyarı ve yarlıg-ı balıg-i tâcdari ve emri şerif-i hazret-i Hüdavendigâr-ı Fatih-i

2. Girid el-Gâzî Ebü'l-Feth ve'n-nasr Sultan Muhammed :Hân eanehullahu'l melikü'l müstean hükmi ile yazılmıştır.
3. İbdigaen limerzatillâhi teâlâ ve İhyaen lisünneti resulillahi ve ta'zimen liemrillahi teâlâ ve şerkaten.
4. Alâ halkıhı hükmi-i cihan-muta ve ferman-ı Hümâyun olmuştur ki Eyâlet-i Erz-ı Rûm'da vâki olan bidatlerden
5. Bulgur ve kendüme teklifi ve hilaf-ı şer-i ve kanun esbicelerinden ziyade alınan akçe ve öşr ve
6. Behrâyı edâ idüp ve aslâ ziraat itmeyen ekrâd taifesinden ve perâkende nâmına alınan akçe ve
7. Reayâdan odun teklifi ve resm-i kışlak ve otlak teklifi ve muaf akçası ve
8. atların kışlaya vermek teklifi ve sayane-i sair ve develer beslemek teklifi ve paşa tevabiine
9. Karyeleri kışla tayin itmek ve konak akçesi ve âdet-i ağnam min gayri ganem ve salyane-i saman ve yağ teklifi ve post
10. Teftişi ve kilisa ve bi namaz teftişi ve biz ve iplik akçası ve bedel-i gilmân menzile bağlandıktan sonra tekrar
11. bedel-i gilman akçası ve kıl ve tırpan akçası ve katır deve akçası işbu zikr olunan yirmiüç aded resm teklifi men' ve ref'
12. itdüm. Min bâ'd eyâlet-i mezbûreye Vâli olanlardan ve sair hükkâmndan her kim bu mezkûrâtın birin ahz-u talebi derse Allah'ın ve Resul'ün
13. laneti üzerine oldun. Evlad-ı amcadımdan vüzera-i izam ve vükela-ı kiramdan her kim Devlet-i Osmaniyede bu zulm
14. ve bidatlara rıza verir ise faaleyhim l'netullahi vel-melaiketi ve'n-nasi ecmain fi gurre-i muharremü'l haram li-sene ahdi ve semanine ve elf. Ketebehu Ömer.
- 15.

III. 2. Fermanın Günümüz Türkçesi

Bu ferman günümüz Türkçesine şöyle çevrilebilir:

1. Cihanın kendisine itaat ettiği, hükümdarın fermanı, taç sahibi padişahın apaçık buyruğu ve Hüdevendigarin şerefli emiri,
2. Giriş fatihi Ebü'l-feth ve'n-nasr Sultan Muhammed Han (Allah ona yardım etsin) hükmiyle yazılmıştır.
3. Yegane görevi ve dileği Allah'ın rızasını istemek Resulunun sünnetini diriltmek ve Allahın emrini yüceltmek
4. Yaratıklara şefkat olmak için cihanın kendisine itaat ettiği Padişah'ın (benim) hükmüm şöyledir: Erzurum eyaletinde yaşayanlardan
5. Bulgur ve buğday teklifi, din ve kanuna aykırı olarak gereğinden fazla alınan akça, öşür akçayı,
6. ve hisseyi ödeyip çiftçilik yapmayan Kürtlerden perakende olarak alınan
7. odun teklifi, kışlak vergisi, otlak teklifi, muaf akçasını,

8. Atları kışlaya verme teklifi, yıllık arpa ve develeri besleme teklifi, Paşaya bağlılara ödenen vergiyi,
9. Köyleri kışla olarak verme teklifi, konak akçası ve koyunsuzlardan koyun adedi, yıllık saman ve yağ teklifi ve post vergilerini,
10. teftişi, kilise ve namaz kılmayan teftişi, bez, iplik akçası ve gılman bedeli. Bir yere bağlandıktan sonra alınan vergileri,
11. tekrarın ödenen gılman bedeli akçasını, kıl tırpan akçasını, katır ve deve akçasını ve iş bu anılan yirmi üç adet teklif ve vergiyi yasaklayıp
12. kaldırdım. Bundan sonra adı geçen eyalete Vali olanlardan diğer hakimlerden her kim bu yazılanlardan birini alır ve isterse Allah ve Rasulünün
13. laneti üzerine olsun. Soylu evlatlarından, büyük vezirlerden ve yüce vekillerden her kim Osmanlı eyaletinde bu zulm
14. ve bidatlardan razı olursa Allah'ın, meleklerin ve bütün inananların laneti onların üzerine olsun. Haram ayı olan Muharrem'in ilk günleri 1081 yılı. Ketebe Ömer.

diye ferman buyrulmuştur.

Kitabedeki imza” Ketebe Ömer ” olarak okunmaktadır. Hattat Ömer muhtemelen evliya Çelebinin Seyahatnamesinde “Erzurumlu meşhur hattat Ömer” olarak ifade ettiği Ömer isimli hattatın olduğu kanaatindeyiz.

Osmanlı Sultanlarından IV`üncü Mehmet, Erzurum`a gelip sosyal ve ekonomik hayatı inceledikten sonra ortaya koyduğu fermanın metni incelendiğinde sağlanan vergi muafiyetlerinin belli bir bölge için tanındığı ve burada elde edilen tarım ürünleri ve hayvanlar üzerinden alınan vergilerden muafiyet sağladığı görülmektedir. Osmanlıda neden Erzurum için böyle bir özel muafiyet uygulaması yapılmıştır ? Bu ilin özelliği nedir ? diye bakıldığında kanaatimizce iklim şartlarının çok zorlu olması, yaklaşık sekiz ay kış mevsiminin hakim olması ve merkeze uzaklığı nedeniyle bu özel uygulamaya tabi tutulduğunu düşünüyoruz.

Bu fermanın başka bir özelliği ise sağlanan vergi muafiyetlerin geçici bir süre için değil kalıcı olmak şartıyla sağlandığıdır. Osmanlı tarihinde bu şekilde kalıcı olarak bazı vergilerin kaldırıldığı yönünde bu ferman dışında başka bir kaynak bulunamamıştır. Dolayısıyla Osmanlı tarihinde bazı vergilerin kalıcı olarak kaldırıldığı tek il- şimdiye kadar bilinen - Erzurum`dur.

IV. Sonuç

Bölgesel dengesizlik, hemen hemen her ülkenin en önemli sorunlarından biridir. Bu bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak için nisbi olarak geri kalmış bölgelerin teşviklerle cazip duruma getirilerek gelişmiş bölgelerle aralarındaki farkın kapatılması veya en azından korunması amaçlanmaktadır. Ancak teşvik kapsamına alınacak bölgelerin seçimi herkes tarafından kabul edilebilir objektif kriterlere dayanması gerekmektedir.

Bölgelerarası sosyo-ekonomik dengesizliğin azaltılması ve daha az gelişmiş olan bölgelerin gelişme hızının artırılması amacıyla devlet iş dünyasına teşvikler vermektedir. Bu teşvikler kimi zaman gümrük muafiyeti, kimi zaman KDV desteği şeklinde olabildiği gibi, zaman zaman da gelir yada kurumlar vergisi istisnası, bedelsiz yatırım yeri tahsisi yada sigorta işveren payı desteği şeklinde de görülebilmektedir.

Bölgesel kalkınmışlık farklılıklarının giderilmesinde önem arz ettiğini düşündüğümüz vergi teşviklerinin dün olduğu gibi bugünde uygulanması gerekmektedir. Sektörel bazda ve bölge özellikleri dikkate alınarak hazırlanacak teşvik politikaları bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltacağı gibi, göçü önleyecek, işsizliğin azaltılmasına katkı sağladığı gibi sosyal barışın tesisi için de önem arz etmektedir. Geçmişte Erzurum ili örneğinde olduğu gibi mevsim şartlarının çok zor olması ve merkeze uzaklığı nedeniyle sağlanan çeşitli muafiyetlerin bugün bölgesel kalkınmışlık farklarını ve işsizliği azaltmak amaçları ile uygulanması uygun olacaktır. Fakat tarihte kalıcı olarak vergi muafiyeti sağlanan Erzurum ilimiz bugün teşviklerden en az yararlanan illerimiz arasındadır.

Kaynaklar

- Acinöroğlu, Serkan, (2009), “Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:2, ss.147-169.
- Duran, Mustafa(a), (2003), ”Teşvik politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları”, Hazine Müsteşarlığı Yayını, Ankara .
- Duran, Mustafa (b), (2003), “ Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği”, Hazine Müsteşarlığı Yayınları, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 32.
- DPT, (2003), “ İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması ”, DPT Yayınları, Yayın No: 26, Ankara.
- Gündoğdu, Hamza, 1993, ”Erzurum Lalapaşa Külliyesi”, Kültür Bakanlığı Yayınları/1408, Tanıtım Eserleri Dizisi / 50, Ankara.
- Kızıltan, Alaaddin, Ersungur, Mustafa, (2007), “Türkiye’de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, ss 269-286.
- UNCTAD,(1994), World Investment Raport, New York.
- UNCTAD,(2000), “Tax Incentives and Foreign Direct Investment A Global Survey”, ASIT Advisory Studies No: 16, UNCTAD/ITE/IPC/Misc. 3, Geneva.
- Ünsaldı, Mehmet,(2006), “Devlet Teşvikleri Ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Üzerine Etkileri”, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları.
- Üzümcü, A., Doğan, A. (2001), “Türkiye ve Sivas’ta Yatırım Teşvik Belgelerin Gelişimi”, *C.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt 2 / Sayı 1, ss. 299-318